

ЗЕМЕЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

УДК 94(477)"18/19"+340.15(47)"18/19"
DOI 10.37749/2308-9639-2026-2(278)-8

З. П. БЛЮШКУРСЬКА,

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманського національного університету
ORCID ID: 0009-0009-0855-5047

М. В. КОСТЮК,

кандидатка історичних наук, доцентка,
доцентка кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманського національного університету
ORCID ID: 0000-0002-8484-2074

Ю. В. СИТНИК,

кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманського національного університету
ORCID ID: 0000-0002-7912-908X

ЕВОЛЮЦІЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.)

Стаття присвячена дослідженню впливу російських імперських земельних законів на території українських земель (кінець XVIII – початок XX ст.); аналізу реформаторських законодавчих актів, якими було скасоване кріпосне право, які регулювали змінення структури земельних відносин, ліквідуючи селянську общину та створюючи клас приватних господарів, виникнення землеустрою, зародженню правового регулювання власності на земельні наділи, переселення українських селян через малоземелля.

Зроблений висновок, що законодавче регулювання земельних відносин на території, які входили в склад Російської імперії, було складним і перебувало в стадії розвитку, як і саме земельне право. У період з 1861 р. по 1917 р. законодавство рухалось у напрямі надання селянству прав на землю, зародженню в імперії права приватної власності на землю. Земельне законодавство тільки починало формуватися й являло собою розрізнені нормативні акти, розкидані по різних частинах зводу законів.

Ключові слова: земельна реформа, земельна власність, нормативно-правові акти про землю, маніфест, скасування кріпосного права, землевпорядні комісії, столипінська аграрна реформа, земельний наділ, викупні платежі.

З часу створення Російської імперії, до якої були приєднані Правобережна Україна (1793 р.) та Західна Волинь (1795 р.) земельні відносини, успадковані від Речі Посполитої, тривалий час зберігалися з

незначними змінами до тих пір, поки не розпочались аграрна, судова та земська реформи в імперії, які докорінно змінили систему введенням загальноросійських законів.

ЗЕМЕЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

У середині XIX століття до імперської Росії входили території більшості українських земель, поділених на дев'ять губерній: Волинську, Катеринославську, Київську, Подільську, Полтавську, Таврійську, Харківську, Херсонську, Чернігівську, на які поширювалось загальноросійське законодавство. З огляду на це, наші дослідження будуть присвячені впливу на українські землі саме імперських земельних законів.

Актуальність даної наукової розвідки, насамперед, зумовлена великою увагою, яка упродовж довготривалого періоду приділяється науковими експертами та фахівцями вивченню питань дії земельних законів на українських землях, зародженню права власності на земельні ділянки. У статті немає численного цитування різних літературних джерел, яке, на нашу думку, створювало б плутанину у логіці викладеного матеріалу. Однак, все що в ній подається, є результатом опрацювання та систематизації методологічних підходів і висновків авторів цієї наукової студії та положень основних нормативно-правових актів, окремих монографій, науково-практичних коментарів вчених Ю. С. Шемчушенка, Якименка М. А., Кириченка В. Є., Шандри В. С., Цецика Я. П., Терлюка І. Я., Ігнатової Л. Р. та ін.

Мета цієї статті полягає у поглибленому вивченні процесу впливу земельних законів, які регулювали земельні відносини на території Російської імперії на українські землі з акцентом на дослідженні проблем, які виникали у зв'язку з цим. Основним завданням є обґрунтування змін, які відбувалися в цій царині та розкриття деяких зовнішніх і внутрішніх причин.

Це дослідницьке завдання зосереджується на історико-правовому аналізі земельного законодавства, його впливу на суспільство та аграрну сферу України в умовах імперського панування, з метою розкриття причинно-наслідкових зв'язків.

З прийняттям кодифікованого зведення законів Московського царства – «Соборного уложення» 1649 р., в якому юридично було оформлено кріпосне право, в державі

почалося поступове трансформувannya володіння землею у земельну власність, що стало причиною та необхідністю проведення реформ, в тому числі й земельної. Підготовка до її проведення розпочалась з середини XIX століття й безпосередньо була пов'язана з початком царювання Олександра II. Головні завдання щодо реформування земельних відносин витікали з усієї минулої історії утворення селянських землеволодінь і особливо з порядку та умов утворення селянської земельної власності. Серед цих умов особливе значення мали такі: колишні поміщицькі селяни одержали свої наділи в тих межах, в яких вони користувались землею у період кріпацтва. Водночас землі селян і землі поміщиків в основному знаходились у заплутаному черезсмузжі. Селянські земельні наділи мали багатоманітні контури, які легко змінювались у добу кріпацтва. Після звільнення від кріпосного права ці контури були закріплені як юридична межа нової селянської земельної власності. Частина новонаділених земель часто переходила з рук в руки, й нові володільці, не пов'язані з селянами старими історичними зв'язками, ставали, як правило, супротивниками. Часто вони самі відчували незручність від розкиданості ділянок, невизначеності границь і дрібних сусідських спорів [1, с. 17].

Підготовка умов до проведення перетворень і основних документів реформ тривала майже п'ять років. Робота була поставлена таким чином, що спочатку губерніям були розіслані питання, відповіді на які лягли в основу проекту проведення реформ. Спеціальна Комісія Головного комітету була зобов'язана вивчити надіслані з губерній відповіді та пропозиції щодо реформи. У 1858 р. для проведення остаточних законопроектних робіт була створена спеціальна редакційна комісія [2, с. 188]. Відомості про її роботу друкувались та обговорювались у російській пресі.

Кріпосне право на території Російської імперії було скасоване нормами «Загального положення», яке складалося з 22-х окремих нормативно-правових актів [3, с. 23]. Один із них – це маніфест «Про Всемиловичийше

ЗЕМЕЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

дарування кріпосним людям права стану вільних сільських обивателів» від 19 лютого 1861 р. [4, с. 38], який став основним документом реформи та проголошував скасування кріпосного права, надавав селянам особисту свободу, деталізував їх обов'язки й порядок викупу землі, розміри наділів (в Україні в середньому 3–6 десятин на господарство). Селяни отримували наділи, але платили викуп, який у 3–5 разів перевищував ринкову вартість землі.

Указом Олександра III «Про зниження викупних платежів» від 28 грудня 1881 р. викупні платежі були зменшені для селян у малоросійських губерніях, а повністю скасовані лише в 1906–1907 рр. (з 1906 р. вони скоротилися наполовину, а з 1 січня 1907 р. – припинилися повністю) [5, с. 7–10]. Цей указ частково полегшив тягар виплат, але не вирішив проблему.

На територію України поширювалися дев'ять правових актів «Загального положення про селян, які вийшли з кріпосної залежності» від 19 лютого 1861 р., зокрема: «Маніфест», «Загальні положення», «Положення про устрій дворових людей, що вийшли із кріпосної залежності», «Положення про викуп», «Положення про губернських і повітових по селянським справам установах», «Правила про порядок приведення в дію Положення про селян», три «Місцеві положення про поземельний устрій селян» [6, с. 141–169]. Ці акти були головною частиною скасування кріпацтва та регулювали перехід селян до нового статусу в українських губерніях імперської Росії.

Відповідно до норм «Положення», за поміщиками зберігалось право власності на всю землю, частину якої селяни мали отримати у безстрокове користування відповідно до розмірів, зазначених у «Місцевих положеннях». Разом із цим на селян покладалось зобов'язання викупити надані їм наділи, а до викупу селяни перебували в стані тимчасово зобов'язаних і повинні були відробляти на користь пана оброк або панщину.

Аграрна реформа 1861 р. не знищила до кінця панщинну систему та не задовольнила

потребу селян у землі, а навпаки, дала поміщикам право скупчувати у своїх руках значні земельні маєтності за рахунок зменшення площ селянських земель, виділення їм неповних або дарчих наділів. Іще однією хвилюючою реформи було закріплення за поміщиками монопольного права на користування пасовищами, лісами, річками, озерами. Окрім того, поміщики, прагнучи зберегти за собою кращі землі, свідомо утворювали черезсмужжя, відводячи для селян ділянки найгіршої землі. В українських губерніях перевага надавалася одноосібним господарствам, тобто суб'єктом земельних відносин було визнано селянський двір, який наділявся правами на наділ.

Таким чином, у земельних відносинах між селянами та новими володільцями землі реформа 1861 р. так і залишилась незавершеною. Ставало дедалі очевиднішим, що земельне питання потребувало грандіозних перетворень у всіх сферах: соціальній, економічній, а особливо в правовій. Так, наприклад, Російський статут цивільного судочинства 1864 р. допускав використання звичаєвого права у земельних правовідносинах, щодо яких не було відповідного законодавчого регулювання [7, с. 891]. Існувало багато прогалин у законодавстві щодо врегулювання земельних відносин, про що свідчить Закон «Про обов'язкове застосування звичаєвого права при судових розглядах селянських справ» від 12 липня 1889 р. [7, с. 57–79]. Необхідно було підняти рівень правового регулювання відносин земельної власності та переробити колишнє законодавство такою мірою, щоб воно найповніше відображало тогочасні реалії, замінивши застарілі судові інституції.

Продовження аграрної реформи відбувалось на підставі законів від 26 липня 1863 р. та від 24 листопада 1866 р., положення яких зрівняли статус державних і поміщицьких селян, об'єднавши їх у станові групи селян з єдиною юрисдикцією. Ці закони дійсно були важливими кроками до остаточного впровадження реформи 1861 р., зрівнюючи основні категорії селянства в їхніх правах та

ЗЕМЕЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

обов'язках, хоча повна трансформація селянського життя потребувала ще часу.

У цілому законодавчі акти реформи 1861 р. та урядова політика пореформеного періоду до Столипінської аграрної реформи були позначені рядом позитивних та негативних аспектів.

Після реформи 1861 р. в українських губерніях помічався швидкий демографічний приріст, через що селянські наділи постійно дрібнілися. Значна частина господарств були малоземельними та не могли прогодувати родину. Найкращі та найродючіші землі залишалися у власності поміщиків для збереження поміщицького землеволодіння. Уряд прагнув створити верству заможних селян-власників (фермерів), які б стали опорою монархії. Він не хотів проводити примусове вилучення цих земель, тому намагався розв'язати проблему аграрного перенаселення в європейській частині імперії, не зачіпаючи при цьому поміщицького землеволодіння, шляхом виселення селян на вільні території Сибіру та Далекого Сходу. Частиною цієї стратегії було також переселення на власні відрубів чи хутори за межами общини.

Першим основним законодавчим кроком на шляху до масового переселення селян, що згодом стало частиною Столипінської аграрної реформи, став закон від 6 червня 1904 р. «Тимчасові правила про добровільне переселення сільських обивателів і міщан-землеробів». У першій статті визначалося коло осіб, на які розповсюджувалася дія закону. Йшлося про сільських мешканців (осіб селянського стану) та міщан (осіб не дворянського й не духовного походження, які не належали до селянського стану), що особисто займалися землеробством. Фактично цим законом встановлювалося вільне переселення селян, яке б сприяло значне зменшення потреб в землі. Однак достатньої матеріальної підтримки селяни від уряду не отримали, а своїх заощаджень більшість переселенців ледь вистачало на дорогу [8, с. 16].

Закон «Тимчасові правила про добровільне переселення сільських обивателів і міщан-землеробів» де-факто скасував

обмеження на переселення, встановлені раніше (зокрема законом від 12 липня 1889 р., яким був посилений державний контроль над селянством) та проголошував свободу переїзду для селян і міщан, що займалися сільським господарством. Основний потік переселенців з українських губерній, де відчувалося гостре малоземелля, спрямовувався до Сибіру, Далекого Сходу, Середньої Азії та Казахстану. З 1906 по 1913 рр. з дев'яти українських губерній до Азії виїхало 1,2 млн. селян (найбільше в 1909 р. – 290 000 осіб), звідкіля чверть згодом повернулася [9, с. 47].

4 березня 1906 р. стало переломним пунктом для аграрної реформи в Російській імперії, оскільки саме тоді було видано царський Указ про організацію землеустрою та створення спеціалізованих землевпорядних комісій, що започаткувало інтенсивну роботу з перетворення селянського землеволодіння на хутори та відрубів, ліквідуючи селянську общину та створюючи клас приватних господарів.

Таким чином, розпочався перехід від общинного землекористування до приватного, що кардинально змінило структуру земельних відносин в Україні та Російській імперії в цілому [10, с. 12].

Винятковий вплив на реформи мав царський Указ «Про доповнення деяких постанов діючого закону, що стосуються селянського землеволодіння і землекористування» від 9 листопада 1906 р. [6, с. 141–169], який вважається основним нормативним актом, що започаткував Столипінську аграрну реформу в Російській імперії. Він виданий на основі ст. 87 Зводу основних державних законів, який заклав правові засади подальшої земельної реформи та розпочав реалізацію нової земельної програми. Закон дозволяв селянам вимагати виділення надільної землі в приватну власність, руйнуючи общинне землекористування та надав змогу селянам при переселенні продавати свої земельні наділи. Втім питання малоземелля так і не було вирішене.

Столипінська земельна реформа передбачала реорганізацію селянського господарства

ЗЕМЕЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

шляхом виходу селян з общини, закріплення за ними землі у приватну власність, створення хутірського та відрубного господарства та масову переселенську політику.

Правову основу реформи становили такі законодавчі акти:

– царський указ «Про доповнення деяких постанов діючого закону, що стосуються селянського землеволодіння і землекористування» від 9 листопада 1906 р. [11, с. 13], положення якого передбачали передачу всім бажаючим землекористувачам (домогосподарям) у приватну власність належні їм присадибні ділянки, а також і ті земельні ділянки, які були в общинному володінні, але за умови, що вони були передані цим «домогосподарям» у постійне (не засноване на оренді) користування. Селяни, які виходили з общини, були вправі вимагати виділення у їх особисту власність замість декількох наділів єдину земельну ділянку (відруб) з можливістю відселення на неї із подальшим утворенням самостійного хутора. Вийшовши з общини селяни зберігали за собою право користування громадськими неподільними угіддями (ліси, пасовища тощо) у попередньому порядку;

– закон «Про зміну і доповнення деяких постанов щодо селянського землеволодіння» від 14 червня 1910 р. [11, с. 8], який містив у собі важливі новації. Зокрема, стаття перша закону закріплювала автоматичний перехід всіх сільських общин, утворених до 1887 р. без проведення загальних внутрішніх переділів земельних ділянок, у приватне особисте або подвірне володіння незалежно від бажання членів общини. Стаття 56 закону встановлювала максимально допустимі розміри надільних земель в одних руках шляхом їх купівлі в межах одного повіту. При цьому передбачалася диференціація за регіонами (Великоросія, Малоросія, Бессарабія, Північно-Західні та Південно-Західні губернії). Розділ третій закону врегульовував права неповнолітніх селян на отримання земельних ділянок;

– положення «Про землеустрій» від 29 травня 1911 р. [11, с. 9], яке мало на меті неабияк прискорити землевпорядний процес

у селах з різними видами землеволодіння як з громадським, так і з подвірним.

У цей час не лише розширювались права селян на землю (відміна викупних платежів Указом від 3 листопада 1905 року), але й був зроблений крок у напрямі реалізації приватного права власності на землю.

Загалом Столипінська земельна реформа була спрямована на перехід від права загальної власності на землю серед селян (общинне землеволодіння) до права особистої власності глави господарства.

Першим кроком реформи була заборона проведення переділів землі в общині та повсюдний перехід від права общини на земельний наділ до права селянського двору на частку наділу, закріплену за ним останнім переділом. Цим самим повсюдно було здійснено перехід до подвірного землеволодіння, а община як суб'єкт земельного права переставала існувати.

В Україні процес виходу з общини був нерівномірний тому, що на Правобережжі її майже не було, а на Слобожанщині та в степових регіонах була формальною, але дозволяла общині переходити до подвірного землекористування, де двір володів землею, яку не можна було продати, але можна було ділити між спадкоємцями, створюючи основу для хуторів і відрубів як частину реформи.

Внаслідок Столипінської реформи близько 25 % дворів в Україні, що входили до земельних громад, вийшли з них: на Правобережжі 48 %, у Степу 42 %, на Лівобережжі 16,5 %. У той же час на Правобережжі та Полтавщині майже вся земля, якою користувалось селяни, перейшла у приватну власність, особисте приватне землеволодіння почало переважати у Чернігівській губернії, а в Таврійській, Херсонській, Катеринославській і Харківській губерніях воно охоплювало близько половини всіх дворів. З 1907 по 1911 рр. в Україні вийшли на відруби та хутори 225 500 господарів, які володіли 1,8 млн десятин землі [12; 13]. Найінтенсивніше зростали хутірські та відрубні господарства у степових губерніях і на Волині [14, с. 186–194]. У значній мірі завдяки кредитній допомозі Поземельного

ЗЕМЕЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

банку селяни купили лише у 1906–1909 рр. 385 000 десятин поміщицької землі. Бідняки та середняки не мали змоги придбати поміщицьку землю через високу ціну (400–700 крб. за десятину на Правобережжі) й не могли отримати кредит за посередництвом Селянського поземельного банку, який був заснований 18 травня 1882 р. Селянський поземельний банк мав вирішити проблему селянського малоземелля шляхом надання кредитів селянам для придбання землі, але ставши монополістом у сфері продажу земельних ділянок, банк почав встановлювати високі ціни на землю, що унеможливлювало її купівлю середнім та бідним селянством. Окрім цього, земельні платежі встановлювались на тривалий термін (до 49,5 років), що подовжувало фінансовий тягар для селян, тому частина з них продавала землю заможним селянам, а самі емігрували за Урал [9, с. 24–32]. У 1907 р. ці платежі були скасовані.

Землевпорядні комісії припинили свою діяльність до 1917 р. За період своєї роботи вони впорядкували у 9 українських губерніях близько 0,5 млн господарств, 3,7 млн десятин землі.

Отже, законодавче регулювання земельних відносин на території Російської імперії було складним і багато інститутів перебувало в стадії розвитку, як і саме земельне право. У період з 1861 по 1917 рр. законодавство рухалось у

напрямі надання селянству прав на землю, рівних наявному в імперії праву приватної власності на землю. Земельне законодавство тільки починало формуватися й являло собою розрізнені нормативні акти, розкидані по різних частинах зводу законів. Лише на початку ХХ століття почала створюватися наука про земельне право як про самостійну галузь. Такий земельно-правовий устрій російської імперії, а отже й в Україні, зберігався фактично до початку лютне-вої революції 1917 р.

Проведений аналіз підтверджує мету: земельне законодавство Російської імперії на українських землях еволюціонувало від феодальних пережитків до зародження приватної власності (1861–1917 рр.), але залишалось фрагментарним і суперечливим. Реформи 1861 р. та Столипіна обґрунтовано як спроби модернізації без радикального перерозподілу, що не усунуло малоземелля та соціальні конфлікти, а створило передумови для революційних змін 1917 р.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної наукової проблеми. Подальшого вивчення та систематизації потребують збірники законів Російської імперії, довідкові видання, розпорядження, що стосуються історії становлення та розвитку земельного законодавства на території України цієї доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кофод А. А. Русское землеустройство. 1914. library6.com/3596/item/408975
2. Кириченко В. С. Законодавство Російської імперії про селян – віддзеркалення регіональних особливостей. Регіональні аспекти історико-правових досліджень: Матеріали XVII міжнародної історико-правової конференції. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. С. 186–194.
3. Загальне положення про селян, які вийшли з кріпосної залежності 1861. Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д – Й. 744 с.
4. Маніфест 19 лютого 1861 р. Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3: К – М. 792 с.
5. Статистический временник Российской империи. Санкт-Петербург: Центральный статистический комитет Министерства внутренних дел, 1866 – 1890. Серия 3. Вып. 5: Понижение выкупного платежа по указу 28-го декабря 1881 года. Статистические таблицы / Сост. Г. Ершовым, мл. ред. Центр. стат. ком. Тип. Тренке и Фюсно, 1885. merge.dlibrary.org/ru/nodes/200047947-statisticheskij-vremennik-rossiyskoy-imperii-spb-1866-1890.
6. Общее положение о крестьянах вышедших из крепостной зависимости. Полное

ЗЕМЕЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

собрание законов Российской империи. Собр. 2. Т. XXXVI. Отд. 1. 1861. nnov.hse.ru/ba/law/igpr/okrest1861.

7. Терлюк І. Українська субститутна державність останньої чверті XVIII – початку XX ст.: особливості розвитку українських правових і самоврядних традицій у складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій. Право України. 2022. № 3. С. 57–79.

8. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1955–1995.

9. Ігнатова Л. Р. Міграція українського селянства на Схід Російської імперії в роки аграрної реформи П. А. Столипіна. Сторінки історії: Зб. наук. пр. Вип. 18. К.: ІВЦ Вид-во «Політехніка», 2003. С. 24–32.

10. Шандра В. С. Судова реформа 1864. Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 9: Прил. С. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2012. С. 891–892.

11. Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. / под ред. О. И. Чистякова. Т. 7: Документы крестьянской реформы. prlib.ru/item/1874388.

12. Якименко М. А. Переселення селян з України на Далекий Схід в епоху ринкових реформ кінця XIX – початку XX ст. Полтава, 2003. 130 с.

13. Якименко М. А. Переселенський рух у Наддніпрянській Україні в роки столипінських реформ (1906 – 1913 рр.). Полтава: ПДАА, 2009. 147 с.

14. Цецик Я. Особливості процесу переселення селян Волинської губернії у райони Сибіру та Далекого Сходу на початку XX ст. Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вип. 9. Ч. ІІ. Рівне, 2011. С. 186 – 194.

REFERENCES

1. Kofod A. A. Russian Land Management. 1914. library6.com/3596/item/408975
2. Kyrychenko V. Ye. Legislation of the Russian Empire on Peasants – Reflection of Regional Features. Regional Aspects of Historical and Legal Research: Materials of the XVII International Historical and Legal Conference. Donetsk: Department of the State University of Internal Affairs of the Ukrainian State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko, 2008. P. 186–194.
3. General Provisions on Peasants Who Left Serfdom in 1861. Legal Encyclopedia: [in 6 vols.] / ed. col.: Yu. S. Shemshuchenko (res. ed.) [et al.]. K.: Ukrainian Encyclopedia named after M. P. Bazhan, 1998. T. 2: D – Y. 744 p.
4. Manifesto of February 19, 1861. Legal encyclopedia: [in 6 volumes] / ed. col.: Yu. S. Shemshuchenko (rep. ed.) [etc.]. K.: Ukrainian encyclopedia named after M. P. Bazhana, 2001. Volume 3: K – M. 792 p.
5. The Statistical Chronicle of the Russian Empire. St. Petersburg: Central Statistical Committee of the Ministry of Internal Affairs, 1866 – 1890. Series 3. Issue. 5: Reduction of the ransom payment according to the decree of December 28, 1881. Statistical tables / Comp. G. Ershov, Jr. ed. Center. Stat. com. Type. Trenke and Fyusno, 1885. merge.dlibrary.org/ru/nodes/200047947-statisticheskiiy-vremennik-rossiyskoy-imperii-spb-1866-1890.
6. General provisions on peasants who have escaped serfdom. Complete collection of laws of the Russian Empire. Collection. 2. Vol. XXXVI. Section 1. 1861. nnov.hse.ru/ba/law/igpr/okrest1861.
7. Terlyuk I. Ukrainian substitute statehood in the last quarter of the 18th - early 20th centuries: features of the development of Ukrainian legal and self-governing traditions within the Russian and Austrian (Austro-Hungarian) empires. Law of Ukraine. 2022. No. 3. P. 57–79.

ЗЕМЕЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

8. Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary part: [in 11 vols.] / Shevchenko Scientific Society; editor-in-chief prof., dr. Volodymyr Kubiyovych. Paris – New York: Young Life, 1955–1995.

9. Ignatova L. R. Migration of the Ukrainian peasantry to the East of the Russian Empire during the years of P. A. Stolypin's agrarian reform. Pages of history: Collection of scientific works. Issue 18. K.: IVC Publishing House «Polytechnics», 2003. pp. 24–32.

10. Shandra V. S. Judicial reform 1864. Encyclopedia of Ukrainian history: in 10 vols. Vol. 9: Add. S. / editor-in-chief: V. A. Smolii (chairman) and others; Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine. K.: Naukova Dumka, 2012. P. 891–892.

11. Russian legislation of the 10th – 20th centuries. In nine volumes. / edited by O. I. Chistyakova. T. 7: Documents of the peasant reform. prlib.ru/item/1874388.

12. Yakymenko M. A. Resettlement of peasants from Ukraine to the Far East in the era of market reforms of the late 19th – early 20th centuries. Poltava, 2003. 130 p.

13. Yakymenko M. A. Resettlement movement in the Dnieper Ukraine during the Stolypin reforms (1906 – 1913). Poltava: PDAA, 2009. 147 p.

14. Tsetsyk Ya. Peculiarities of the process of resettlement of peasants of the Volyn province to the regions of Siberia and the Far East at the beginning of the 20th century. Scientific notes of the Rivne Regional Museum of Local Lore. Vol. 9. Part I2. Rivne, 2011. pp. 186 – 194.

Biloshkurska Z. P., Kostiuk M. V., Sytnyk J. V. The evolution of land legislation in Ukrainian lands of the Russian empire (late 18th – early 20th century).

The article examines the evolution of land legislation on Ukrainian territories within the Russian Empire from the late 18th to the early 20th century, tracing its development from the preservation of pre-existing Polish-Lithuanian land relations to the radical transformations introduced by imperial reforms, culminating in the Decree on Land (1917). Special attention is devoted to the impact of key legislative acts on Ukrainian lands, including the Emancipation Reform of 1861, which abolished serfdom via the Manifesto of February 19, 1861, and associated «General Provisions» and «Local Regulations». These acts granted peasants personal freedom and land allotments (averaging 3–6 desiatinas per household in Ukraine), but imposed redemption payments significantly exceeding market land values, temporary obligated status, and preserved noble ownership of most land, leading to strip-farming, inferior land allocation to peasants, and retention of monopolies over pastures, forests, and water resources by landowners.

The study analyzes subsequent adjustments, such as the reduction of redemption payments under Alexander III (1881) and their complete abolition (1906–1907), as well as laws equalizing state and former private peasants (1863, 1866). It highlights persistent issues of land shortage, overpopulation, excessive fragmentation of holdings due to demographic growth, and the state's strategy to avoid compulsory expropriation of noble estates by promoting voluntary resettlement to Siberia, the Far East, Central Asia, and Kazakhstan (facilitated by the 1904 Temporary Rules and intensified under Stolypin).

The core of the analysis focuses on the Stolypin agrarian reform (1906–1911), initiated by the Decree of November 9, 1906, which enabled peasants to exit the commune, consolidate scattered strips into private hereditary plots (otrub) or independent farmsteads (khutir), sell allotment land during relocation, and transition toward individual private ownership. Supplementary laws (June 14, 1910; May 29, 1911) accelerated land reorganization, introduced automatic conversion of old communes to private tenure in certain cases, set regional limits on land acquisition, and established land settlement commissions. In Ukrainian губернії, the reform achieved uneven results: approximately 25% of communal households exited (up to 48% on the Right Bank, 42% in the Steppe), with significant growth of khutir and otrub farms in steppe and Volhynia regions; about 225,500 households consolidated 1.8 million desiatinas (1907–1911), supported partly

by the Peasant Land Bank, though high prices and long-term payments limited access for poorer peasants.

The article substantiates that imperial land legislation remained fragmented, scattered across the Digest of Laws, and evolved gradually toward recognizing peasant private property rights, dismantling communal tenure, and fostering a class of individual proprietors as a monarchical pillar. However, it failed to fully resolve land hunger, exacerbated inter-peasant conflicts, and preserved noble land dominance. By 1917, land law was still in formative stages, lacking systematic codification. The findings demonstrate causal links between imperial policies, socio-economic pressures (malozемелля, demographic growth), and the preconditions for revolutionary upheavals, including the 1917 Decree on Land. The research underscores the complex, transitional nature of land regulation under imperial domination and calls for further systematization of sources on Ukrainian land law history.

Keywords: land reform, land ownership, land legislation, imperial reforms, abolition of serfdom, redemption payments, peasant commune, Stolypin agrarian reform, land allotment, land settlement commissions, resettlement policy, private property in land, Ukrainian lands in the Russian Empire, khutir and otrub farms.